

TEVFİK FİKRET'İN "ZELZELE" ŞİİRİ ÜZERİNE BİR TAHLİL DENEMESİ

Özcan AYGÜN*

ÖZET

Doğal afetlerden biri olan deprem, değişik türlerde yazılan edebiyat eserlerine de konu olmuştur. "Tevfik Fikret'in Zelzele İsimli Şiiri Üzerine Bir Tahlil Denemesi" adını taşıyan bu yazıda, Deprem tanımı yapıldıktan sonra, yazıya bir zemin oluşturma düşüncesiyle öncelikle İstanbul'da yaşanan büyük depremler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Yine aynı düşünceden yola çıkarak depremi konu edinen bazı eserlere değinilmiştir. Ardından depremin gerek Tevfik Fikret gerekse toplum üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Tahlilde psikolojik, sosyolojik, tematik ve sismolojik bir takım bilgilerden de faydalanılmıştır. **Anahtar kelimeler:** Tevfik Fikret, Zelzele (Deprem), Şiir, Şiir Tahlili, İstanbul

ABSTRACT

"AN ANALYSIS ESSAY ON TEVFİK FİKRET'S 'ZELZELE' POEM"

Earthquake, one of the natural disasters, has been the theme of various types of literary. In this article entitled "An analysis essay on Tevfik Fikret's 'Zelzele' poem", after giving the definition of earthquake, a brief information was given about big earthquakes of Istanbul with the aim of building a base for the article. Some works concernig earhquakes were also mentioned with the same aim. Then, the effects of earthquake on both Tevfik Fikret and society were tried to be determined. Some sort of psychological, sociological, thematic and sismological data were also used in the analysis.

Key words: Tevfik Fikret, Earthquake, Poem, Poem analysis, Istanbul

Doğal afetler, sanatçıların değişik türlerde verdikleri eserlere de konu olmuştur. Bir bakarsınız türküde, ölenlerin ardından yakılan ağıtlarda çıkarlar karşımıza; bir bakarsınız bir ressamın paleti sayesinde yansımışlardır tuale... Bir bakarsınız sahnelenen piyeslerde, yazılan şiirlerde, hikâyelerde veya romanlardadırlar. Büyük su baskınları / tuğyanlar, yaşanan büyük depremler, tufanlar oldukça söz konusu yansımalar da devam edip gidecektir...

Başlığımızdan da anlaşılacağı gibi yazımızda Tevfik Fikret'in "Zelzele" isimli şiiri üzerinde duracağız. Bir doğal afet olan zelzelenin, şâir ve toplum üzerindeki etkilerine ait bir takım tespitler yapmaya çalışacağız. Tespitlerimizin, psikolojik ve sosyolojik açılardan olmasına da elimizden geldiğince çaba sarf edeceğiz. Fakat , tahlil etmeye çalışacağımız metni vermeden önce depremin kısaca tanımını yapacak ve şiirin 10 Temmuz 1894 tarihinde İstanbul'da yaşanan deprem üzerine yazıldığını göz önüne alarak aynı şehirde yaşanan depremlerden yine kısaca bahsedeceğiz. Ardından, zelzeleden bahseden bazı edebî eserlerden örnekler vereceğiz. Zira, verilecek örneklerin, depremin şâir ve diğer insanlar üzerindeki etkilerini tespit etmemize yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Deprem; "yer kabuğunun, toprağın derinliklerindeki belli bir bölgede ortaya çıkan ana sarsılmaya bağlı olarak apansızın hareket etmesi, yer sarsıntısı, zelzele"(Dictionnaire Larousse ansiklopedik Sözlüğü,C.2.639-640) olarak tanımlanmaktadır. Değişik ansiklopedilerce yapılan ortak tarif ise şöyledir: "yer içinde fay olarak adlandırılan kırıklar üzerinde biriken biçim değiştirme enerjisinin aniden boşalması sonucunda meydana gelen yer değiştirme hareketinin neden olduğu karmaşık elastik dalga hareketleridir" (Işıkkara , 1999 : 4-5).

Ülkemizin hemen hemen yüzde doksan sekizi deprem kuşağında. Yirminci asrın başlarından itibaren aletlerle tespit edilen depremlere ve istatistik verilere bakıldığında ortaya çıkan sonuçlar, Türkiye'de en geç iki senede bir büyük depremler yaşandığını göstermektedir. Deprem bilimciler, ülkemizin en büyük metropol şehri olan İstanbul üzerinde ise daha hassasiyetle durmakta ve çeşitli deprem senaryoları ileri sürmektedirler.

* Araştırma Görevlisi Doktor: Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Bunun sebebi, şehrin sahip olduğu nüfus, bulunduğu jeopolitik konum ve geçmişte yaşadığı büyük depremlerdir. Yirminci asrın başına kadar yaşanan depremler, tarihçiler tarafından kaydedilmiştir. Bunların yanı sıra, şâir ve yazarların verdikleri eserlerden de bilgi edinmek mümkündür. Kandilli Rasathanesi'nin kuruluşuyla birlikte yirminci asır sonrası yaşanan depremler ise aletlerle ölçülmekte ve bilimsel metotlarla kaydedilmektedir. Türkiye Deprem Vakfı kaynaklarından edinilen bilgiye göre kentte yirminci asra kadar yaşanan on üç büyük deprem, 325, 427, 478, 553, 865, 986, 1462, 1500, 1509, 1719, 1754, 1766 ve 1894 yıllarında olmuştur (Işıkkara, 1999 :10) Rasathane kayıtlarına göre bu tarihlerden sonra İstanbul veya civarında meydana gelen ve şehri etkileyen diğer büyük depremlerin tarihleri şöyledir: 1923, 1952, 1963, 1988, 1999 (Işıkkara, 1999 :12).

Tevfik Fikret'in "Zelzele" şiirine konu olan 10 Temmuz 1894 tarihli İstanbul depremi, kentte hayli tahribata neden olmuştur. Deniz kıyısında çatlaklar oluşmuş, Rumeli yakasında sağlam olmayan binalar yıkılmış ve Kapalıçarşı'nın tavanı çökmüştür. Adalar ile Karamürsel'de büyük hasar meydana gelmiştir. Depremin merkezi, Adapazarı'ndan Çatalca'ya uzanan bir çizgi olarak gösterilmektedir. Yaklaşık 2000 insanın hayatını kaybettiği sarsıntıda en çok hasarı Sarayburnu ile surlar arasındaki yarımada almıştır (Işıkkara, 1999 : 10-11).

1894 Depreminden Sonra İstanbul'da Bir Sokağın Görüntüsü (Milliyet, 23 Kasım 1999, 22), (NTV.Pusul, 23 Kasım 1999)

Deprem, her zaman arz katmanları arasında olmaz. Kişilerin bedeninde, yüreğinde, en önemlisi ruhunda olur. İnsanoğlu biyolojik, psikolojik ve sosyolojik özelliklerle donatılmış bir varlıktır. Biyolojik açıdan bakıldığında zaman, kişinin beden olarak ani bir çöküntüye uğraması, hastalık veya kaza gibi nedenlerle vücudunun bazı uzuvlarını kaybetmesi de bir bakıma depremdir. Psikolojik açıdan bakıldığında zaman, yaşanan herhangi bir doğal afet esnasında ya da hemen sonrasında, herhangi bir hastalığa veya bir kazaya bağlı olarak ortaya çıkan büyük korku, kalıcı endişe ve tedirginlik, depresyona girme, bunlara bağlı olarak beliren çöküntü halleri, ruhî bir deprem değil de nedir? Fert, aynı zamanda sosyal bir varlık ve mensubu olduğu toplumun bireyidir de. Toplumdan uzaklaşmasına, çekinmesine ya da korkmasına, bağlarını koparmasına neden olacak her davranış, o ferdin kendi iç dünyasındaki bir takım depremleri getirmez mi aklımıza? Bu noktada ferdin psikolojik cephesiyle birlikte sosyolojik tarafı da hemen aklımıza gelmez mi? Sosyolojik açıdan bakıldığında zaman, bir arada yaşayan bireylerin her ne nedenle olursa olsun birlikte sergiledikleri üzüntü, keder verici, ümitsizliğe sürükleyici, hayattan bezdirici, toprak anaya, kendisine, yakınlarına, devlet kurumlarına ve devletine olan güvenini sarsıcı durumların da, birlikte yaşanan ve sergilenen davranış bütünlüğü olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, sosyoloji ve toplum psikolojisi açısından bakıldığında, bireylerce sergilenen ortak tavır bütünlüklerinden bazılarını da deprem olarak niteleyebiliriz.

Çevresinde gelişen olaylar ve içinde yaşadığı toplumun aldığı çeşitli yaralar, yaşadığı ya da şahit olduğu çeşitli afetler insanı derinden etkileyebilir, hatta sarsabilir demistik. Hele bu afetler büyük insan kitlelerini son derece aciz, bitip tükenmek bilmez acılar içerisinde bırakmışsa... Bir de toplumun ve içtimai hayatın güçlü tercümanları olan yazarlara, şâirlere derinden işlemişse... O zaman edebî türler içerisinde karşımıza konu / tema olarak çıkmaları kaçınılmaz olur. Hâl böyle olunca, değişik şâir ve yazarlar tarafından edebî türlerin hemen hepsinde eserler kaleme alınır.

Edebiyatımızda, söz konusu doğal afetlerden depremi anlatan eserler ne yazık ki fazla değildir. İnci Engin'in, "Sanatçı ve Deprem" adlı yazısında aynı tespiti şu şekilde dile getirir:

"...Bir deprem ülkesi olan Türkiye'de nice başka felâketler gibi depremler de onlardan alınması gereken

derslerle birlikte unutulmakta. Unutmak Tanrı'nın nice bağışları arasında belki de en büyük nimeti, fakat insan büyük felâketlerle karşılaştığında, onları yaşayanların da tecrübelerini bilmek istiyor. Siyasî hatıraların çokluğuna karşı başka alanlardaki hatıraların azlığı dikkat çekecek kadar az. Daha doğrusu insanları asıl etkileyen, insan tecrübelerinin sanat denilen o büyüklü ve ölümsüz dünyaya girmiş olanlarıdır. Nice depremleri yaşamış olan ülkemizde sanatçılarımızın bu konuyu – en azından benim hatırlayabildiğim kadarıyla – pek az işlemiş olmaları dikkat çekicidir" (Engünün, 2000 : 331).

İnci Enginün, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Erzurumlu Tahsin" adlı hikâyesi üzerine yoğunlaştığı yazısının devamında bu konunun işlendiği bazı eserlere ve sanatçılara değinir. Tevfik Fikret'in birkaç şiirinden, Ahmet Hâşim'in "Zelzele" adlı denemesinden ve Reşat Nuri Güntekin'in "Değirmen"¹ adlı romanından başka eserler olmamasından yakınır.

Ahmet Hâşim, denemesinde depremle ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

"Zelzele, dün gece İstanbul'u uykusunun en tatlı yerinde oynattı. Garip şey! Haftalardan beri komşu toprakları sarsan ve şimdi gizli adımlarla bize yaklaşır gibi olan bu âfetin, faaliyete geçmek için insan gafletini kollayışında gösterdiği şeytanî dikkate bakılırsa, bunun cana kasdetmiş bir müthiş zekânın işi olduğuna hükmetmek lâzım gelir" (Hâşim, İkdâm, 4 Mayıs 1928'dan aktaran Engünün-, Kerman, 1991:88-89).

Ahmet Hamdi Tanpınar, "Erzurumlu Tahsin" hikâyesinin bir bakıma, 13 Eylül 1924 tarihinde yalnızlık duyguları içerisindeyken yaşadığı Erzurum depreminin hikâyesi olduğunu "Beş Şehir" adlı eserinde şu şekilde ifade eder:

"Bununla beraber bu ilk karşılaşmada içime ekilen yıkılış hissi beni tamamıyla yalnız bırakmadı. Yaz sonunda büyük zelzelede onun en korkunç yüzü ile içimde canlandığını gördüm. Acaip ve üzüntülü bir tesadüf İstanbul'a gitmeme mâni olmuştu. Bir ikinci vakti lisede otururken boğuk bir gürültü ile yerimizden fırladık. Her şey sallanıyordu. Öyle ki kapıya kadar zor gidebildik. Şehir bu rüzgârsız havada toz içinde idi. Daha kapıya varmadan bu birinci sarsıntıyı o tarifi güç gürültü ile ikinci ve üçüncü sarsıntı takip etti. Fakat bu sefer halkın çılgınlığını da işitiyorduk. Aramızdaki kısa fasılları çehre tiklerine benzeyen hafif sarsıntılar dolduruyordu. Yollar insanla doluydu. İlk önce şehrin yıkıldığını zannettik. Fakat öyle değildi. Hele hiç nüfus kaybı yoktu. Fakat daha o akşam kazalardan feci haberler gelmeğe başladı. Bir çok yerlerde toprak çatlamış, köyler olduğu gibi yıkılmıştı. Hemen her gün yeni nüfus kayıpları öğreniyorduk. Şehir daha o akşam manzarasını değiştirdi ve çok eski göç ordularının karargâhına benzedi.

Bu zelzele bir ay kadar sürdü. Kazalarda o kadar büyük ve devamlı tahribat yapmıştı ki hafif ürpermelerden başka bir şey kalmamasına rağmen halk bir türlü evlerine girmek istemiyordu. Bu korkuya o sıralarda Erzurum'a gelen Atatürk son verdi. Kalması için vilâyet konağında ve müstahkem mevki kumandanlığında iki yer hazırlanmıştı. Fakat hemen herkes ne olur ne olmaz diye çadırda kalmasını tavsiye ediyordu. Atatürk, birkaç yerinden çatlamış hükûmet konağında yatmakta ısrar etti. Onu gören halk da evlerine girdi" (Tanpınar, 1992 : 43-44).

İnci Enginün'e göre "Erzurumlu Tahsin" adlı eserinde yazar, kullandığı kelimeler ile yaşanmış sahneyi yeni baştan oluştururken son derece kendine has bir Tanpınar hikâyesi yazmış ve yaşanan facia (deprem), ana hatlarıyla bir fon oluştururken bu genel görünüş içinde kendi hâlini ve duygularını ortaya koymuştur. Hikâyede Tanpınar, yıkılış duygusunu yaşayan mutsuz insandır ve yıkılmış bir başka insanın uyarısıyla bir anlamda sükûnete kavuşur. Onu uyaran şahıs, hikâyeye adını veren Tahsin Bey'dir. Tanpınar, iyi, zengin bir ailenin ferdi, İstanbul'da okumuş, savaşlarla Balkanlar'ı, Tebriz'i, Şam'ı dolaşmış, perişan ve yıkılmış bir insan olan Tahsin'de tabiatla birleşen bir özellik bulmuştur. Yazara göre o, yıkılmış bir "savaş artığı"dır. Savaş ise tabiatın değil insanların birbirini yok etme mücadelesi olduğu için, savaşan insanların gördükleri dünya da farklıdır. Bu noktada, Tahsin ona göre savaşın yıktığı bir insandır. Eserde, her şeyin hiçe ulaşacağını kabullenen anlayışın, hiçliğin eşiğini hatırlatan bir deprem dolayısıyla Tahsin Efendi tarafından dile getirilmesine de şahit oluruz. Sarsıntıların devam edişleriyle birlikte bütün şehrin "acayip bir kıyafetle ayakta olduğunu" yine aynı eserden ve yazardan öğreniriz (Engünün, 2000 :332-333).

İnci Enginün'ün hikâye hakkındaki tespitlerinden bir kaçını daha alıntılatalım:

"Tanpınar'ın keskin gözü şehrin yaşayışını, örfünü, dostluklarını seçer, onları bu topraklara atan atalarının maceralarını hatırlar ve onların hepsini yıkıntı sahnesinde, depremin yarattığı psikolojileriyle birlikte yansıtır" (Engünün, 2000 : 332).

¹ Değirmen adını taşıyan roman, 1968 yılında Turgut Özakman tarafından "Sarıpınar 1914" ismiyle oynulaştırılmıştır.

"Güzellikleri daima bulup çıkaran bu büyük sanatçı yıkım psikolojisi içinde olsa da, yine de onları görür. Onların insan kaderine, insan ıstıraplarına uzak güzellikleri karşısında ürperir. Onları görmek bile istemez" (Enginün, 2000 : 334).

"Toprak-insan ilişkisi daima dostluk demek değildir. Bu hazin gerçeği Tanpınar bu vesile ile öğrendiğini yazmakla birlikte toprağın vefasızlığını hocası ve üstadı Yahya Kemal Beyatlı hem şiirinde hem de nesirlerinde anlatmıştır.

'Farketmez anne toprak ölüm maceramızı'

mısraı tabiatın insan ıstıraplarının dışında kalışını çok güzel anlatır. Tanpınar bu hikâyesinde üstadının görüşüyle birleşir. İnsanlar birbirlerine yardım edemeyecek durumdadırlar. Yazar içindeki 'ikinci bir adam' ı fark eder ve yine kendi kendisinden korkar" (Enginün, 2000 : 334).

"Erzurumlu Tahsin'de ise yalnızlığı içinde, toprağın da ihanetine uğrayan insanın yıkımı hissettirilir" (Enginün, 2000 : 334).

Şimdi, hem İnci Enginün'ün tespitlerine hem de Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yaşadığı deprem sonrası hissettiklerine örnek oluşturacak ifadeleri hatırlayalım:

"Ay ancak biraz daha alçalmıştı. Fakat aynı sakin ve soğuk güzellikte, aydınlığının donuk çeşmesini açmış, bütün manzarayı o kendisine mahsus hülya ve ölüm şiiriyle dolduruyordu. Eşya, müstehzi ve zalim bir sihirbazın eline verilmiş gibi, bütün çizgi ve şekillerini değiştirmişti. Her şey tanınmayacak kadar güzeldi. Bununla beraber bu güzellik benden o kadar uzak, o kadar yabancı ve hatta düşmandı ki... Elimden gelse gözlerimi kapar, öyle yürürdüm. Toprak kendisine olan emniyetimi yıkmıştı. Tabiatla kolay kolay barışamazdım. Toprak, üzerinde emeklediğimiz, gezdiğimiz, oturup kalktığımız, hayat dediğimiz gülünç ve mustarip oyunu oynadığımız ve sonra bir gün tekrar kucağına döndüğümüz katı anayı bana bu zelzele geceleri öğretti" (Tanpınar, 1991 : 256-257).

"Zelzele maneviyatımı bozmuş, ölüm peşime takılmıştı; ve hakikaten ondan birkaç sene ayrılmadım" (Tanpınar, 1991 : 257).

İfadeler gayet açık ve nettir. Yaşanan depremin yazar (aynı zamanda kahramanlardan birisidir) üzerindeki etkileri oldukça uzun sürmüş, ölümü hatırlamasına ve uzun süre ondan korkmasına, olumsuz düşüncelerin tesirinden kısa bir zaman diliminde kurtulamamasına neden olmuştur.

Deprem insanları üzerinde etkileri olduğu yıllardır biliniyor. Bu etkiler, insanlarda değişik şekillerde kendisini göstermektedir. Yaşadığı depremlerden etkilenen insanlardan birisi de Tevfik Fikret'tir. Ama onun etkilenişi biraz daha farklıdır. Çünkü, kendisi sanatkârdır. İnce, hassas ve duyguludur. Şâirliğinin, yazarlığının ve müzisyenliğinin yanı sıra ressam olan Tevfik Fikret'teki duygu tarzının, şekil ve dış görünüşle de bağlantısı vardır. Bu bağlantıya, şiirlerinden pek çok örnek verilebilir. Fakat bu işleme kalkışma gibi bir niyetimiz yok. Sadece, şâirdeki duygu tarzının şekil ve dış görünüşle bağlantısı bilindiği, depremle ilgili şiirlerinde de bahsettiğimiz bağlantının zaman zaman karşımıza çıkacağı anlaşıldığı için kısa bir hatırlatmada bulunmak istedik.

Tevfik Fikret'in "Rübâb-ı Şikeste"de yer alan şiirlerinden iki tanesi deprem üzerinedir: Verin Zavallılara ve Zelzele*

"Verin Zavallılara" adlı şiirine zelzeleden harap olmuş bir köyü tasvirle başlayan şâirin, kendi duygu tarzının şekil ve dış görünüşle münasebetine de örnek oluşturan başlangıç mısraları şöyledir (Kaplân, 1993 : 69).

"Harâb-ı zelzele bir köy... Şu yanda bir çatının
Çürük direkleri dehşetle fırlamış; öteden
Çamur yığıntısı şeklinde bir zemîn katının
Yıkık temelleri manzûr, uzakta bir mesken
Zemîne doğru eğilmiş, hemen sukût edecek;
Önünde bir kadın... Of, artık istemem görmek!" (Parlatır, Çetin, 2001 : 533-534)

Gördüğü manzara, şâirin yüreğini sızlatır ve kalbini tahrik eder. Depremden yerle bir olmuş ev yığınlarının oluşturduğu görüntüyü, "levh-i mâtem"e benzetir ve görüntü karşısında yüreği sızlamayacak millî onur ve haysiyet sahibi bir insan düşünemez bile. Ardından vatandaşları yardıma çağırır ve deprem felâketinden zarar gören insanların inlemelerine son verilmesini ister:

"Sizin kalbiniz elbet acır, değil mi? Verin,
Verin şu dullara, yoksul kalan şu eytâma,

* "Verin Zavallılara", Balıkesir depremi üzerine yazılmış ve zelzele felaketine uğrayanlara ithaf edilmiştir. "Zelzele", 1894 yılında İstanbul'da yaşanan ve civar illerde de fazlasıyla hissedilen deprem üzerine yazılmıştır.

Verin eninine gayet, şu bir yığın beşerin!" (Parlatır, Çetin, 2001 : 533-534)

Şimdi yazımın asıl konusunu oluşturan "Zelzele" şiirine geçelim ve şiiri değişik açılardan ele almaya çalışalım. Ardından mısralarla Tevfik Fikret arasında bağlantılar kuralım. 1894'teki depremin, şâirin ruhunda bıraktığı izleri görelim.

ZELZELE

Bin üç yüz ondu... Henüz dün bu köhne izbeye sen

misâfir olmuştun,

Ki hep sinirli ve hummalı hastalar gibi yer

birden

için için ve uzun

Bir ihtilâc ile çırpındı, kırdı, yıktı... Keder

Ve korku yüzleri soldurdu ; evler, âileler

Birer döküntü; kalanlar bütün ezik, kurâda;

Bir inkisâr-ı huşû en şerefli başlarda ,

minâreler bile ser-

be-zemîn.

Beşer bu sadme-i meş'ûma böyle uğrar da

biraz tenebbüh eder:

Biraz tenebbüh için bin belâ... Ne ders-i haşîn !

* * *

Sen işte böyle siyâh günlerin misâfirisin ,

Hayatın elbette

Kolay ve neş'e-fezâ bir seyâhat olamayacak;

lâkin

Bu tîh-i mihnette

Kolay ve neş'e-fezâ bir seyâhatın ancak

Hayâli vardır; uzak bir serâb için koşmak

Nihâyetinde yorulmak, ve boş yorulmaktır;

Hayâtı dîv-i hakikatle çarpışan kazanır;

Zafer biraz da hasâr

ister;

Koşan cihâd-ı ma'âliye şânlı, lâkin ağır,

mahûf adımlar atar,

Önünde zelzeleler, arkasında zelzeleler! (Parlatır, Çetin, 2001 : 533-534).

Tevfik Fikret, "Zelzele" şiirine İstanbul'da yaşanan büyük yer sarsıntılarının biri olan 1894 depremini hatırlayarak başlar: "*Bin üç yüz ondu...*". Verilen tarih, milâdî takvime göre 1894 yılına denk gelmektedir.

Meydana gelen deprem, şâiri, bilinçaltında yer eden ve hafızasında baba olduğu mutlu günle birlikte kalan başka bir yer sarsıntısına götürür. Oğlu Halûk, böyle bir yer sarsıntısı esnasında doğmuştur. Dolayısıyla o günü hatırlar. Bu noktada şâir, adeta depremi, oğlunun doğumuyla birlikte şifrelemiş gibidir:

"Bin üç yüz ondu... Henüz dün bu köhne izbeye sen

misâfir olmuştun, "

Şiirin devam eden mısralarında şâir, yer kabuğunu "sinirli ve hummalı hastalara" benzeterek onlara has özelliklerle özdeşleştirir. Ardından, depremin meydana gelişini tarif eder. Tarife göre yer kabuğu, sinirli ve hummalı hastalar gibi ansızın, için için ve uzun çarpıntılarla, dalgalanmalarla yaşanacak büyük felâketi önceden haber vermiş, çırpınmıştır. Tevfik Fikret'in bahsettiği dalgalanmalar, sismolojide P ve S deprem dalgaları olarak adlandırılırlar. Anlaşılan, deprem öncesi, uzun süreli bir yer sarsıntısı yaşanmıştır. Bu ise depremin şiddetini, büyüklüğünü üç aşağı beş yukarı olsa da tahmin etmeye yarayacak bir bilgidir. O dönemde, Kandilli Rasathanesi henüz kurulmadığı, bilimsel metotlarla ve teknolojik ölçüm cihazlarıyla depremler kaydedilemediği için verilen bilgi önemlidir. Şâir, kanımızca tarih ve felaketin meydana geliş noktalarına da ışık tutmak istemiştir. Fakat bununla da yetinmemiş ve depremin sonucu hakkında da bilgi vermiştir. Yer kabuğunda gözle görülür şekilde toprak yırtılmaları, takip edilebilir fay kırıkları oluşmuş, yıkımlara sebep olmuştur. Camilerin minareleri devrilmiştir. Demek ki deprem, oldukça şiddetli ve büyüktür. Şâir tarafından benzetmeli şekilde verilmiş olsa da bu veriler, sismolojik açıdan son derece önemlidir. Evler harabelere

dönmüş, minareler yerle bir olmuştur. Mısralardan elde edilen bilgiler ve sismolojik veriler, tarihteki İstanbul depremleri gözden geçirilirken yaşanan 1894 depremi hakkındaki bilgilerle birbirini destekler şekilde örtüşür. Şimdi söylediklerimizi, şâirin mısralarıyla bir kez daha toparlayalım:

“.....

*Ki hep sinirli ve hummâlı hastalar gibi yer
birden*

için için ve uzun

Bir ihtilâc ile çırpındı, kırdı, yıkdı...”

Şâir, son mısraın devamından itibaren depremin sosyolojik boyutunu dile getirmeye başlar. Mısralar gözden geçirildiğinde, afet sonrası ortaya çıkan toplum psikolojisi hakkında da bir fikir sahibi olmak mümkündür:

“...Keder

Ve korku yüzleri soldurdu; evler, âileler

Birer döküntü; kalanlar bütün ezik, kurâda;

Bir inkisâr-ı huşû en şerefli başlarda,

minâreler bile ser-

be-zemin.”

Karşılaşılan doğal afet neticesi, kentin ve civar köylerin aldığı hasarlar oldukça fazladır. Bunların en önemlisi ise kaybedilen insanlardır. Zira döküntü hâline gelen evlerde birçok insan yaşamını yitirmiş, hayatta kalabilenler ise çeşitli ezik ve yara bere sahibi olmuşlardır. Yanı sıra yakınlarını kaybedenler ve onların acılarını yüreğinde derinden hissedilenler... Cemiyetin her tarafında keder, gözyaşı kol gezmektedir. Fertler korku içindedirler. Afetle hissedilen korku ve sonrasındaki keder, toplumu oluşturan bireylerin yüzlerine aksetmiş; mevcut vahim tablo ve atmosfer, cemiyeti / fertleri bitkin, karamsar bir hâle getirmiştir. Bütün çehreler solgundur. Hazin durum, çehrelerden bile okunabilmektedir. Toplum, manevi boyutuyla kötü durumdadır. Ümitsizdir. Ne yapacağını bilememektedir. Derinden sarsılmıştır. Cemiyetin -sosyolojik boyut açısından bakıldığında- bu gibi durumlarda manevi paylaşımı, yardımlaşması olmalıdır. Zira, birbirinin desteğine ihtiyaç duymak da sosyolojik bir varlık olan insanın özelliklerindendir. Şiirde, üzerinde durmaya çalıştığımız destek ve yardımlaşma hakkında yazık ki ipucu verilmemiştir. Şâir, zannımızca bu ketum davranışını, toplumun aklını başına devşirmesi ve eleştirdiği gaflet uykusundan uyanması düşünceleriyle de birleştirmiştir.

Şimdi, İslâmiyet'in ve manevi cephenin en güçlü temsilcileri durumundaki camilerin, deprem sonrası durumlarını gözden geçirelim. Onların manzarasının, toplum psikolojisine olan etkilerine dair bazı tespitler yapmaya çalışalım.

Tevfik Fikret'in "en şerefli başlar" olarak vasıflandırdığı minareler, deprem sonucu yıkılmıştır. İlâhî / manevî hazların, ortak duyuş ve paylaşımların, kulluk ibadetlerinin / görevlerinin toplu olarak yerine getirildiği yerler olan camiler ve camilerin en belirgin sembolleri olan minareler de huşû içinde eğilmiş, kırılmış, hatta yerle bir olmuştur. Şâire göre, bundan çıkarılacak dersler vardır. Çünkü haksızlığa karşı baş kaldırmayan, gaflet uykusundan uyanmayan toplum ve fertler, bir bakıma cezalandırılmıştır. Uğursuz ve ansızın başa gelen belâ / sadme-i meş'ûm olarak nitelendirdiği depremle, akıllarını başlarına alsınlar diye Allah tarafından uyarılmıştır. Şâir, mevcut durumu "ders-i haşîn" olarak da değerlendirmektedir. Oysa ona göre, toplumun biraz olsun uyanması için bin belâya uğramasına gerek kalmamalıdır. Fakat olan olmuştur. Nâmık Kemâl'in "Kaside-i Hürriyet"indeki "Uyan ey şi'r-i jeyan bu hâb-ı gafletten" seslenişini anımsatan Tevfik Fikret, insanoğlunun ve Osmanlı cemiyetinin -ansızın- başına gelen uğursuz belâ aracılığıyla gaflet uykusundan uyanması taraftarlığını da gizlemez. Şâirin sosyolojik cephe ve toplum psikolojisi açısından değerlendirmelerinin / görüşlerinin bulunduğu mısralar şunlardır:

“.....

Beşer bu sadme-i meş'ûma böyle uğrar da

biraz tenebbüh eder.

Biraz tenebbüh için bin belâ... Ne ders-i haşîn!”

Verdiğimiz mısralar, toplumu sosyolojik ve psikolojik açılardan ilgilendiren yönetim şeklini de gündeme taşımaktadır. Şâir, II.Abdülhamit ve yönetimine karşıdır. Zira, mevcut yönetim şekli istibdatır. Kişi hak ve özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Adalet tam olarak sağlanamamaktadır. Şiirin, 1894 İstanbul depremi sonrasında yazıldığı göz önüne alındığında ve alıntılarladığımız son iki mısra incelendiğinde, mevcut bilgilerin birbirini desteklediği görülmektedir. Padişaha ve yönetim şekline baş kaldırmayan toplum fertlerinin ise cezayı hak ettiği düşüncesinde olan şâir, "ders-i haşîn", "sadme-i meş'ûm" tamlamalarıyla gereken cezanın deprem sayesinde verildiği inancındadır.

Şiirde, şâirin psikolojik açıdan irdelenebilecek duygularına yer verdiğini de görmekteyiz. Şiirinin ikinci kısmında şâir, oğlu Halûk'un da bir deprem esnasında dünyaya geldiğini hatırlar ve "Sen işte böyle günlerin misafirisin" diyerek hitap eder. Bu noktada, deprem ile oğlunun doğumu şâirin hafızasında özdeşleşmiştir. Diğer taraftan, o günlerde onun hayatında ve ruhunda çeşitli değişiklikler / depremler olduğu da bilinmektedir. İyimserlikten kötümserliğe dönüşen, dindarlıktan isyana varan , hatta inkâra ulaşan , padişah yanlısıyken karşı cephe almaya varan değişiklikler bunlar. Kısacası, şâirin hayatında ve ruhunda da zelzeleler olmaktadır. Fakat şâir, o günlerde de iradesini yitirmemiştir. Ona göre, kendi hayatı gibi oğlunun hayatı da kolay olmayacaktır. Halûk, istese de rahat bir hayat yaşayamayacaktır.

Çeşitli sıkıntı ve engellerle karşılaşacağını bildiği oğluna seslenen şâir, Halûk'a yeni bir görev yükler. Oğluna deprem esnasında doğduğunu, çeşitli sıkıntılara alışkın olması gerektiğini, rahat, kolay ve neşeli bir hayat sürmekten kaçınmasını vurgular. Şâire göre, oğlu da kendisi gibi ülküleri doğrultusunda hareket etmeli, güçlükler karşısında yılmadan savaşmalı ve iradesiyle onları yenmelidir. Zira hayat güçlüklerle, sıkıntılarla doludur. Şâirin "tîh-i mihnet" olarak nitelediği hayat, bir mihnet çölüdür. Sıkıntılı ve mihnetli çölde ise neşeli, kolay bir yolculuk ancak hayâldir. Uzak bir seraba doğru koşmak, boşu boşuna yorulmaktır. Oysa hayatın kendisi, hayâl değil gerçektir. Hem de "dîv-i hakikat"tır. Fertlerin ise bu hakikat deviyile çarpışması gerekmektedir. Aksi takdirde hayatı kazanabilmek, üstesinden gelebilmek mümkün olmaz. Bu noktalarda Tevfik Fikret, oğlu ile kendisi arasında bir köprü kurmuştur, adeta özdeşleşmiştir. Oğluna olan inancı ve güveni tamdır. Hiç çekinmeden Halûk'u ülkü savaşlarına doğru koşması için teşvik eder. Gerekirse Halûk'un o hakikat deviyile çarpışmasını bile ister. Çünkü şâir bir yönüyle de, hayatı kazanabilmek, zafere ulaşabilmek için gerektiğinde hasar alınması, ülkü savaşlarına koşanların şanlı fakat ağır, korkunç adımlar atmaları taraftarıdır. Bu yüzden, fertlerin hayatlarında da bir takım zelzeleler yaşanmasını normal karşılar. İnsanın, güçlükler karşısında iradesiyle zafere ulaşabileceğini belirterek oğluna olan hitabını tamamlar.

Şâirin oğluna "irade-güçlüklerle karşılaşma ve yenme" temasını hissettirdiği mısralar, Tevfik Fikret'in o günlerdeki hayata bakışına ait bir fikir edinmemize de yardımcı olur. Mısralarda, oğlu Halûk'a olduğu kadar insaniyete de pozitif enerji yükleyen, moral veren bir yoğunluk sezilmektedir.

Şiiri bu şekilde tahlil etmeye çalıştıktan sonra, sonuç itibarıyla şunları söylemek mümkündür: Ülkemizin deprem gerçeği gözler önünde. Asırlardır oluşan depremler, bundan sonra da oluşacak ve gerekli tedbirler alınmazsa her zamanki gibi canlar almaya devam edecektir. Bu yüzden, artık ihmallerden vazgeçilmelidir. Böyle olursa can ve mal kayıpları olabildiğince azalacaktır. Aksi takdirde ocaklar yine sönecek, insanlar yine hayatlarını kaybedecek, kalanlar kaybettikleri yakınlarının ardından ağıtlar yakmaya devam edeceklerdir. Tevfik Fikret'in değişik açılardan incelemeye çalıştığımız şiiri gibi manzumeler, toplumun gözü kulağı kabul edilen ve cemiyetiyle hem-dert olan şâirler tarafından yine yazılacaktır. Yazarlar ve eserler, bu doğa gücüne olan acizliklerini yine dile getireceklerdir. Deprem geride kalanların ruh hallerine olan olumsuz etkileri ise yıllarca devam edecektir.

Sözlerimizi, ülke ve dünya olarak bir daha böyle büyük felâketlere uğramayalım, hiç değilse can kayıpları yaşamayalım dileğiyle toparlıyoruz ve şiirin son mısralarını hatırlatarak tamamlıyoruz:

.....
*hayatı dîv-i hakikatle çarpışan kazanır;
 zafer biraz da hasar ister;
 koşan cihâd-ı maâliye şanlı, lâkin ağır,
 mahûf adımlar atar,
 önünde zelzeleler,arkasında zelzeleler!"*

KAYNAKÇA

- Dictionnaire Larousse Ansiklopedik Sözlüğü. (1993-1994): "Deprem", "Deprembilim" maddeleri, C.2, İstanbul: Milliyet Yayınları.
 Enginün, İnci - Kerman, Zeynep, (1991): Ahmet Hâşim / Bütün Eserleri-II : Bize Göre / İkdâm'daki Diğer Yazıları, İstanbul: Dergâh Yayınları.
 Enginün, İnci. (2000): "Sanatçı ve Deprem", Araştırmalar ve Belgeler, İstanbul: Dergâh Yayınları.
 Işıkara, Ahmet Mete.(1999): Depremle Yaşamak Gerçeği, İstanbul: Sabah Gazetesi Yayınları.

- Kaplan, Mehmet. (1993): Tevfik Fikret / Devir – Şahsiyet - Eser, İstanbul: Dergâh Yayınları
Parlatır, İsmail – Çetin, Nurullah. (2001): Tevfik Fikret / Bütün Şiirleri, Ankara: Atatürk Kültür,
Dil ve Tarih Yüksek Kurumu / Türk Dil Kurumu Yayınları
Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1992): Beş Şehir, İstanbul: M. E. B. Yayınları.